

27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice

ZORAN JANJETOVIĆ

Institut za noviju historiju Srbije, Beograd, Srbija

U radu se razmatraju uzroci, protagonisti i posljedice prevrata 27. ožujka 1941. Riječ je o bitnom događaju srpske i jugoslavenske povijesti. Svrgavanje vlade Cvetković-Maček koja je pristupila Trojnom paktu ubrzo je dovelo do napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju i njezinog sloma. Autor zaključuje da je vojni prevrat imao tragične posljedice. Oni koji su ga pokrenuli pokazali su političku nezrelost. Podlegli su iracionalnom sagledavanju stvarnosti i srpskoj nacionalnoj mitologiji. Nasuprot tome, kompromisnom i realističnom politikom moglo se izbjeći uvlačenje Jugoslavije u rat i tragične posljedice koje je taj rat od 1941. do 1945. imao.

Ključne riječi: puč, Jugoslavija, nacionalna mitologija

Uvod

Malo koji se datum iz srpske povijesti po svom značenju može mjeriti s 27. ožujkom 1941. On se nerijetko uspoređuje s Vidovdanom 1389. Ovo nam se međutim ne čini sasvim prikladnim, i to iz najmanje dvaju razloga. Prvi je taj što je kosovska bitka bila samo jedna u nizu faza propadanja srpske srednjovjekovne države, a drugi je taj što (bar koliko povijesna znanost zna) Lazarevi borci nisu imali izbora tj. osim oružanog nije postojala druga mogućnost zaštite države. U usporedbi s kosovskom bitkom, pak, puč 27. ožujka 1941. godine je imao mnogo neposrednije i fatalnije posljedice, dok su njegovi akteri imali mogućnost izbora hoće li puč izvesti ili ne. Cilj ovog rada nije iznijeti nove podatke o samom toku puča niti o ulozi toliko omiljenog "stranog faktora", već preispitati njegove unutrašnje uzroke, aktere, njihovu ideologiju i posljedice njihovog čina.

U skladu s ovim osvrnut ćemo se prvo na posljedice puča da se prema njima, unatoč njihovoj ogromnosti, možemo najkraće odrediti. Osim toga vrednovanje posljedica omogućit će nam da argumentiranije ocijenimo i subjektivne i objektivne uzroke udara, njegove autore i njihovu ideologiju.

Posljedice

Šest i pol desetljeća poslije puča od 27. ožujka 1941. ocjena ovog sudbunosnog događaja mora biti najvećim dijelom negativna. Jedina trajna korist

koju je puč donio je nekoliko sitnih pozitivnih poena u historiografijama nacija pobjednica u Drugom svjetskom ratu. I ništa više. Svakodnevno smo međutim svjedoci koliko malo vrijede takvi poeni. S druge strane negativne posljedice državnog udara su do danas bolno očigledne. Državni udar je bio signal za napad Njemačke i njenih saveznika na Jugoslaviju. Zemlja je raskomadana i došlo je do četiri godine građanskog rata u kome je proliveno more krvi i koji je ne samo dodatno zatrovao odnose među jugoslavenskim narodima i time olakšao izbijanje kasnijih krvavih obračuna devedesetih godina na ovim prostorima, već je unio i snažne ideološke podjele unutar svakog naroda zasebno, koje često do danas nisu prevladane. Sa užeg srpskog stanovništva puč je označio drugo ogromno stradanje Srba u roku od manje od trideset godina i etničko slabljenje u mnogim krajevima. Bratoubilački obračun koji je puč omogućio, najzad je završen uspostavljanjem vlasti KPJ koja je uz određene nesumnjive pozitivne pomake, ipak značila jednopartijsku diktaturu i istrzanje zemlje iz normalnog razvojnog toka. Komunistički sustav je onemogućio blagovremeno uključivanje u europske integracije i pozitivan utjecaj istih na raznim poljima - od ljudskih prava do ekonomije - i što je najgore, pripremio je teren za krvavi raspad države i muke tranzicije čiji se konačni ishod još ne može nazrijeti. Ipak, možda najgora posljedica državnog udara od 27. ožujka 1941. je u tome što je on omogućio nastavljanje samoubojstvene srpske nacionalne mitologije koja predstavlja najpogodnije oruđe za manipuliranje masama namjerno odgajanim da o prošlosti i sadašnjosti ne misle kritički i racionalno već da svoj položaj u svijetu procjenjuju isključivo na osnovi emocija i jalovog (a pri tom ponekad i neispravnog) moraliziranja. Drugim riječima, puč je bio dodatna kočnica u razvoju racionalne i demokratske političke kulture kod Srba, koja bi i njima i susjednim narodima omogućila manje turbulentan povijesni razvoj.

Uzroci

Pišući o puču, Holm Sundhaussen je ukratko ovako kvalificirao njegove uzroke: "Odbacivanje *Sporazuma* [s Hrvatima] od 1939. i jugoslavenskog pristupanja Trojnom paktu iz 1941. su se isprepleli sa protivljenjem autoritarnom režimu u jedan motiv otpora sa mnogo aspekata, ali bez jasnih alternativnih koncepcija".¹ Pokušat ćemo malo proširiti i pojasniti ovu njegovu u osnovi točnu, ali suviše lapidarnu ocjenu. Više sudionika puča je kao svoj motiv za pripremanje udara navelo nezadovoljstvo stanjem u zemlji koje je datiralo i više godina unazad.² Čime su u stvari bili nezadovoljni izvršitelji

¹ Holm SUNDHAUSSEN, *Geschichte Jugoslawiens 1918-1980*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1982., 106.

² Borivoje MIRKOVIĆ, *Istina o 27. martu 1941. godine*, Beograd 1996., 14.-15.; Branko PETRANOVIĆ, Nikola ŽUTIĆ, *27. mart 1941.*, Beograd 1990., 82., 85.; Jacob B. HOPTNER, *Yugoslavia in Crisis 1934-1941*, New York, London 1963., 250.; *Memoari patrijarha srpskog Gavrila [DOŽIĆA]*, Pariz 1974., 334., 349., 361.-364., 407.

puča i oni koji su ih podržali? Oni su prije svega zamjerali knezu Pavlu na autoritarnom vođenju državnih poslova. Iz ovoga je slijedila i politička marginalizacija svih ljudi koji knezu namjesniku nisu bili po volji, a koji su pak sebe smatrali pravim predstavnicima narodnih težnji. (Vidjet ćemo uskoro je li ovakvo mišljenje bilo opravdano ili ne.) Nedemokratski način upravljanja zemljom je imao za posljedicu i osjećanje da Srbi, za razliku od Hrvata i Slovenaca, nisu na pravi način zastupljeni u vladi, odnosno da njihove interese nema tko braniti.

Jedna od dvije glavne pritužbe na Pavlov režim ticala se baš nacionalnog pitanja, tj. *Sporazuma* s Hrvatskom seljačkom strankom kojim je 1939. stvorena Banovina Hrvatska. Sporazum je mnogim Srbima, čak i onima koji nisu bili zajapureni nacionalisti, bio trn u oku. Prema njima, razlog je bio što je nova banovina dobila i mnoge pretežno srpske krajeve i što je njenim stvaranjem na određeni način, *de iure*, riješeno hrvatsko nacionalno pitanje. Istovremeno, *de facto*, silom geografije, riješeno je na bazi započete federalizacije zemlje i slovensko nacionalno pitanje: skoro svi Slovenci u Jugoslaviji su bili grupirani unutar Dravske banovine koju je od ostatka zemlje dijelila Banovina Hrvatska. Pri ovakvoj reorganizaciji države relevantni srpski političari su zaobiđeni - *Sporazum* je stvorila kruna u dogovoru s predstavnicima HSS-a koji su predstavljali najveći dio hrvatskog naroda. Ako se ovo uzme u obzir, kao i činjenica da položaj Srba unutar Banovine Hrvatske nije bio zadovoljavajući, može se reći da je nezadovoljstvo srpske elite bilo opravdano. S druge strane, nefleksibilnost te iste elite prema federalističkim i autonomističkim zahtjevima, ne samo Hrvata, već i Slovenaca, bosanskih muslimana, dijela Crnogoraca itd. tokom prethodnih dvadeset godina stvorilo je dosta zle krvi i na određeni način prisililo regentstvo da preko svojih ljudi u vladi s Hrvatima sklopi sporazum mimo vodećih srpskih političara. Naravno, pokazalo se da jedan demokratski sporazum legitimnih predstavnika naroda ništa ne može zamijeniti.

Drugi razlog gnjeva opozicijskih srpskih krugova na kneza Pavla je također proizlazio iz njegove autoritarne vlasti i ticao se jugoslavenske vanjske politike koja se polako ali sigurno, silom prilika, sve više približavala silama Osovine.³ Ovo približavanje je u stvari započeo još kralj Aleksandar, ali su opozicijski srpski krugovi svu krivicu svaljivali na kneza Pavla jer je ovo približavanje za vrijeme njegovog namjesništva kulminiralo pristupanjem Trojnom paktu, kao i zato što nisu imali hrabrosti da taknu uspomenu na "kralja-mučenika" (koji bi po liječničkim nalazima i onako umro nekoliko mjeseci kasnije). Pri tome su neki od opozicionara vođeni čistim simpatijama prema zapadnim silama (iznad kojih za razliku od Pavla nisu uspijeva-

³ Opširno o tom procesu vidi: Dušan LUKAČ, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope*, I-III, Beograd 1982.-1987.

⁴ Elisabeth BARKER, "Državni udar u Beogradu i Britanci - vojni puč 27. ožujka 1941", *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1981., 11.; Dušan BIBER, "Britanski udio u državnom udaru u Jugoslaviji 27. ožujka 1941", *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1981., 32. Vođa pučista, general Dušan Simović, tvrdio je (da bi obranio moralni integritet pučista?) da novac nisu dobili i ljudi koji su puč izvršili.

li da se izdignu), neki privučeni stranim dotacijama,⁴ neki nošeni osobnom mržnjom, a neki i protivno svom uvjerenju sljedeći javno mišljenje i raspoloženje svoje glasačke baze.⁵

Na sve ovo se nadovezao veliki pritisak Njemačke koja je prije pohoda na Sovjetski Savez željela urediti stanje na europskom jugoistoku u skladu sa svojim ratnim potrebama. Svi jugoslavenski susjedi su bili sa ili pod silama Osovine, izuzev Grka koji iako su uspjeli odbiti talijanski napad, u skorijoj budućnosti nisu se mogli nadati konačnom uspjehu. S druge strane, Francuska, stup međuratnog europskog poretka, je bila izbačena iz rata a Velika Britanija je s mukom uspijevala obraniti sebe i nije bila u mogućnosti da Jugoslaviji pruži bilo kakvu značajnu pomoć. Njemačka je pak uz pritisak nudila i određene ustupke kakve nije dobila ni jedna država njena saveznica: Jugoslaviji bi bio garantiran integritet a bila bi oslobođena i tranzita postrojbi i vojnog pomaganja Reicha. Kao posebnu nagradu Reich je nudio i Solun. Koliko su uvjeti koje je jugoslavenska vlada poslije dužeg natezanja izborila⁶ bili povoljni u danim okolnostima, najbolje govori komentar mađarskog regenta Hortya poslije puča. On je Jugoslavene usporedio sa čovjekom koji je izvukao glavnu sreću, ali koji umjesto da je naplate, cijepaju je i bacaju u vatru.⁷

Postavlja se pitanje koliko su opozicijski političari i časnici, a posebno širi slojevi naroda bili upoznati sa stvarnim položajem zemlje, pregovorima i sadržajem aranžmana koji je na kraju sklopljen sa silama Osovine. Odgovor je: u najmanju ruku nedovoljno. Detalji pregovora su naravno zbog svoje prirode ostali tajna za cjelokupno stanovništvo, i vjerojatno većinu političara. Što se položaja zemlje u europskoj konstelaciji tiče, njega je običan narod video dosta jednostrano. Zbog nedostatka demokracije nije bilo mogućnosti da se o sudbinskim pitanjima vanjske politike vodi rasprava u javnosti. Iz istog razloga nije bilo odgovarajućeg sustava informiranja. Vlada je bila otuđena od naroda i njene i onako škrte informacije su primane sa zadržkom. U takvim uvjetima informiranje je zamijenila po definiciji jednostrana ili neistinita propaganda zaraćenih strana i njihovih pristaša.⁸ Zbog Hitlerova nestrpljenja Jugoslavija je pristupila Trojnom paktu prije nego što je vlada uspjela narod na to pripremiti.⁹ S druge strane, Njemačka je dopustila da se od četiri tajne klauzule objave samo dvije: o garanciji suvereniteta i oslobođenju od obveze propuštanja osovinskih postrojbi preko jugoslavenske teri-

⁵ J. HOPTNER, n. dj., 296.

⁶ O pregovorima i potpisivanju pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu vidjeti: J. HOPTNER, n. dj.; Bogdan KRIZMAN, "Yugoslavia's accession to the Tripartite Pact", *Yugoslavia and the Third Reich 1933-1945*, Belgrade 1977. O općim okolnostima vidjeti: D. LUKAČ, n. dj.; ISTI, "The final stage in the German-British diplomatic struggle for the Balkans", *Yugoslavia and the Third Reich 1933-1945*, Belgrade 1977.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 15.-60.

⁷ Johann WUESCHT, *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945*, Stuttgart 1969., 311.

⁸ J. WUESCHT, n. dj., 311.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 116., 368., 395., 401.; E. BARKER, n. dj., 19.; Vladko MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, London 1957., 214.; G. DOŽIĆ, n. dj., 408.

torije. Preostale dvije nisu mogle biti objavljene zbog njemačkog straha da bi nesrazmjerno povoljniji uvjeti dani Jugoslaviji naljutili ostale njene saveznike čiji aranžmani su bili neizmjereno oštriji. Postoje međutim indicije da je pravovremeno i istinito informiranje moglo smiriti vrenje u narodu, što bi pučistima oduzelo oslonac i dobar dio moralnog opravdanja za njihov čin.¹⁰ Sa svoje strane, britanska propaganda je širila glasine da tajne klauzule u stvari ponižavaju Jugoslaviju.¹¹

Ostaje međutim činjenica da je vlada, bar kod Srba, bila omrzuta kao nedemokratska i kao vlada koja je vodila politiku zemlje protivno željama naroda.¹² A vlada omrzuta u narodu ne može biti stabilna. Na žalost zbog svih gore navedenih razloga Jugoslavija nije imala stabilnu vladu u trenutku kad joj je ona najviše trebala. Nedemokratske vlade, da bi opstale na vlasti najviše se oslanjaju na aparat prisile. Kad on otkáže vlade padaju. Vladi Cvetković-Maček se upravo to dogodilo: uz nedostatak podrške od najbrojnijeg naroda, ostala je i bez podrške aparata prisile u kome su vodeću ulogu igrali baš pripadnici najbrojnijeg naroda.

Akteri

Sada ćemo se ukratko osvrnuti na aktere koji su izveli državni udar. Puč su naravno izveli časnici, ali nije točna tvrdnja Bore Mirkovića, koji je po svemu sudeći bio *spiritus movens* udara, da nitko od političara ništa nije znao o onome što se sprema.¹³ Naprotiv, puč je "visio u zraku" i bio je javna tajna u koju su u većoj ili manjoj mjeri bili upućeni i mnogi političari.¹⁴ Ipak izvršitelji su bili časnici, mahom niži, predvođeni nekolicinom viših (Simović, Mirković itd). Sudionici puča i oni koji su ga podržali među časnicima su bili u velikoj većini Srbi, iako među sudionicima nalazimo i nekoliko ne-Srba.¹⁵ Pa ipak, pučisti su djelovali prije svega sa srpskih pozicija, polazeći od raspoloženja srpskih masa i javnosti, a zanemarujući sasvim drukčija shvaćanja i želje Slovenaca, i posebno Hrvata (a o drugim narodima i nacionalnim manjinama da i ne govorimo).¹⁶ Na taj način oni su ponovili fatalnu grešku koju su mnogi srpski političari činili tijekom međuratnog razdoblja - izjednačili su Jugoslaviju sa Srbijom, odnosno Srbima.

⁹ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 116.

¹⁰ Maček je uspio smiriti demonstrante u Kragujevcu poslavši novine s tekstom Pakta iz koga se vidjelo da on uopće nije nepovoljan po Jugoslaviju. V. MAČEK, n. dj., 215.

¹¹ Dragiša N. RISTIĆ, *Yugoslavia's Revolution of 1941*, London 1966., 83.

¹² Nikola A. KOSTIĆ, *Dnevnik 17. mart - 28. mart 1941*, Milvoki 1984., 2.; B. MIRKOVIĆ, n. dj., 16.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 396., 401.

¹³ B. MIRKOVIĆ, n. dj., 21.

¹⁴ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 83.

¹⁵ B. MIRKOVIĆ, n. dj., 26., 28., 30.; J. HOPTNER, n. dj., 256.

¹⁶ Ovo će se najbolje vidjeti iz dijela rada koji govori o ideologiji pučista.

Što se raspoloženja drugih naroda tiče, ono je bilo oprečno srpskom. Hrvati, zadovoljni svojom Banovinom i svjesni da nepristupanje Trojnom paktu može donijeti samo rat, stradanja i neizvjesnost, bili su za mir pa i po cijenu određenih ustupaka Osovinu.¹⁷ Raspoloženje Slovenaca, koji bi se prvi našli na udaru sila Osovine, a koji su u svojim sunarodnjacima s druge strane granice imali jasan primjer što ih čeka u slučaju potpadanja pod vlast Njemačke i Italije (kojom bi se neminovno završio rat protiv ovih sila), također, uprkos svoje germanofobije, većinom nisu željeli avanture. Knez Pavle koji je kao regent smatrao da treba voditi računa o zemlji kao cjelini, bio je svjestan da se ni Hrvati ni Slovenci ne bi borili protiv nadmoćnog neprijatelja.¹⁸

Vlada, knez Pavle i većina ne-Srba bila je svjesna da Jugoslavija ne može opstati ako zagazi u rat sa Osovinom. Za to nije bila potrebna niti velika pronicljivost, niti veliko političko iskustvo, niti veliko vojno znanje. Kakvi su međutim bili pogledi pučista, od reda profesionalnih i ponekad vrlo kvalificiranih¹⁹ časnika? Po nekima, generalu Simoviću nije padalo na pamet da bi se Njemačka mogla osvetiti za odbacivanje Trojnog pakta.²⁰ Po njegovom mišljenju, navodno, Pakt je trebalo odbaciti jer bi po pobjedi Njemačke Hitler mogao raditi s Jugoslavijom što ga je volja, dok bi u slučaju pobjede Saveznika (u to vrijeme praktično samo Britanije!) zemlja morala snositi posljedice zbog svrstavanja uz sile Osovine.²¹ Treba reći da ovakvo mišljenje nije bilo sasvim neutemeljeno: Hitler nije bio čovjek koji je mnogo držao do zadate riječi, a upozorenja Britanaca i Amerikanaca, iako su u to vrijeme bile samo prijetnja praznom puškom, sa ciljem da se Jugoslavija odvrti od pristupanja Trojnom paktu, su više puta ponovljena.²² Vođama pučista je, međutim, bilo savršeno jasno da će rušenje vlade Cvetković-Maček biti protumačeno kao odbacivanje Pakta i da će to najvjerojatnije dovesti do rata sa silama Osovine.²³ Pri tome oni su bili potpuno svjesni da Jugoslavija u takvom sukobu nema nikakvih izgleda za pobjedu.²⁴ Utoliko neočekivanije djeluje otrežnjenje takoreći preko noći koje su doživjele vođe puča po nje-

¹⁷ V. MAČEK, n. dj., 206.

¹⁸ J. HOPTNER, n. dj., 235.

¹⁹ Vođa pučista general Simović u međuratnom je razdoblju bio istaknuti i priznati vojni teoretičar. Više njegovih knjiga postale su obvezni vojni udžbenici. Dragan TEŠIĆ, "Dušan Simović. Prilozi za biografiju do 1941", *Istorija 20. veka*, 1/1998., 141.

²⁰ J. HOPTNER, n. dj., 253.

²¹ D. RISTIĆ, n. dj., 75.

²² B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 58.-59.; D. LUKAČ, *The final stage in the German-British diplomatic struggle for the Balkans*, 65.; Nil BALFUR, Sali MEKEJ, *Knez Pavle Karadorđević. Jedna zakasnela biografija*, Beograd 1990., 141.

²³ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 365.; B. MIRKOVIĆ, n. dj., 17.; N. KOSTIĆ, n. dj., 2.; D. BIBER, n. dj., 31.; E. BARKER, n. dj., 26.; N. BALFUR, S. MEKEJ, n. dj., 169.

²⁴ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 365.

govu izvršenju. Našavši se na vlasti, počeli su voditi istu politiku podilaženja Reichu kao i vlada koju su uz tako zvučne parole srušili!²⁵

Čemu treba pripisati ovu iznenadnu metamorfozu? Razloge za nju treba tražiti u dvije činjenice: nejedinstvenosti pogleda sudionika zavjere o tome kakvu politiku voditi poslije puča i utjecaju starih političara (ne samo hrvatskih i slovenskih) koji su ušli u Simovićevu vladu.²⁶ Ovo novo mišljenje je prevladalo kod vođa udara dok su niži časnici, izgleda nesvjesni nesreće koju su već izazvali, počeli razmišljati o novom puču, "revoluciji u revoluciji".²⁷

Kakvi su dakle bili ljudi koji su izvršili državni udar 27. ožujka 1941. godine? Njihova neosporna zajednička karakteristika je samo njihov patriotizam. Što se ostalog tiče postojale su među njima znatne razlike. U nemogućnosti da osvijetlimo sve upletene likove, prikazat ćemo tri osnovna tipa. Neki su, kao Bora Mirković, bili autoritarni romantičari bez mnogo smisla za dnevopolitičke nužnosti i tuđa mišljenja, spremni da očiste društvo željeznom metlom i potocima krvi.²⁸ Drugi tip je predstavljao general Dušan Simović, koji je bio nešto fleksibilniji kao političar, ali koji je također bio čovjek bez jasne političke koncepcije.²⁹ Obojica su bili predstavnici autoritarne struje čije pozivanje na demokraciju treba uzeti s velikom rezervom.³⁰ Kako to često biva, uz nesumnjivi patriotizam, oni nisu bila lišeni određene ambicije.³¹ Treći tip predstavljao je najistaknutiji od (rijetkih) civila izravno umiješanih u zavjeru, profesor Radoje Knežević, koji je izgleda jedini ozbiljno vidio puč kao mogućnost da se u zemlji ponovo zavede demokracija.³² Ovim dolazimo do ideologije kojom su pučisti objašnjavali i pravdali svoj prevratnički čin.

Ideologija

Kao što smo vidjeli, većina vodećih pučista nije bila demokratskih uvjerenja, što s obzirom na to da su bili profesionalni vojnici, ne čudi. (Da su bili svakako ne bi posegnuli za pučem kao sredstvom društvenih promjena.) Međutim, državni udar koji su izveli, oni su pravdali demokratskim argu-

²⁵ D. RISTIĆ, n. dj., 113.-115.; J. HOPTNER, n. dj., 266., 274., 297.

²⁶ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 92.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 107.

²⁷ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 84.

²⁸ U svojim uspomjenama on je napisao: "Sve ono što je vuklo zemlju u blato desetinu godina trebalo je, po mojoj zamisli, da se utopi u krvi, bespoštedno i do posljednjeg krvica, pa makar to išlo i do miliona". B. MIRKOVIĆ, n. dj., 15.; J. HOPTNER, n. dj., 251.

²⁹ J. HOPTNER, n. dj., 253.

³⁰ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 85.; G. DOŽIĆ, n. dj., 358.-359.; J. HOPTNER, n. dj., 263.

³¹ J. HOPTNER, n. dj., 253.; G. DOŽIĆ, n. dj., 367.

³² G. DOŽIĆ, n. dj., 352.

mentima, tj. voljom naroda.³³ Razni znakovi još prije puča³⁴ kao i demonstracije u povodu potpisivanja Pakta i posle rušenja vlade Cvetković-Maček jasno pokazuju da je dobar dio Srba bio protiv pristupanja Trojnom paktu. Postavljaju se međutim pri tome dva važna pitanja: je li takav stav bio ispravan i je li ga zaista zastupala većina Srba. Vidjeli smo na početku ovog teksta da su povijesni događaji ubrzo nakon puča pokazali da protivljenje pristupanju Trojnom paktu nije bilo mudro. Što se tiče pitanja je li većina Srba bila za ili protiv Pakta, o tome je *post festum* nemoguće suditi. U ono vrijeme o tome nitko nije proveo anketu koja bi dala sigurne pokazatelje. Izvjesno je samo da su protivnici Pakta bili bučniji i spremniji da svoje neslaganje javno pokažu, ne samo demonstracijama već i državnim udarom.

Međutim, pitanje koje je puno važnije je pitanje o raspoloženju drugih građana Jugoslavije, tj. njene nesrpske većine. Čak ako je i većina Srba bila protiv pristupanja Paktu, kao što smo već spomenuli, po svim pokazateljima (izjave nesrpskih političara, tisak i konačno držanje tijekom Travanjskog rata) većina Hrvata, Slovenaca i svih ostalih nije bila spremna upustiti se u avanturu rata sa silama Osovine. Drugim riječima, iako su se zaklinjali da vrše volju naroda, pučisti su djelovali najvećim dijelom u ime onog dijela Srba koji su dijelili njihovo mišljenje. Pri tome ni za to nisu imali nikakvu formalnu legitimaciju. Pučisti su uostalom javno tvrdili da su djelovali sa čisto srpskih pozicija.³⁵ To znači da su sebi ne samo prisvojili pravo djelovanja u ime svih Srba, već i to da su time na najgrublji način pogazili prava i interese svih nesrpskih građana Jugoslavije. Jasno je da je ovo pobudilo kod nesrpskog stanovništva veliko neraspoloženje i čak ogorčenje koje je uz uzajamne netrpeljivosti nagomilane prethodnih desetljeća, pridonijelo stvaranju uvjeta za krvavi etnički građanski rat koji će ubrzo uslijediti, a u kome su baš Srbi najviše iskrvarili.³⁶ Djelovanje pučista, i činjenica da su protivno zakonima i moralu sudbinu cijele zemlje i svih njenih građana vezali uz ideje svojih istomišljenika koji su činili manjinu stanovništva i koji su (da stvar bude gora) najvećim dijelom bili njihovi sunarodnjaci, doveli su već dovoljno brojne i oštre društvene i nacionalne suprotnosti do crvenog usijanja. Tragedija je tako postala neizbježna, a Srbi za čiji su navodni spas pučisti krenuli u akciju, postali su najveće žrtve te tragedije.

Činjenica da je državni udar bio djelo najvećim dijelom srpskih časnika, podržanih od uglavnom srpskih političara i vrhova Srpske pravoslavne crkve, dovodi nas do glavne sastavnice ideološkog sustava pučista, ali i velike većine onih koji su puč podržali. Radi se o takozvanom kosovskom mitu.

³³ ISTI, 417.; N. KOSTIĆ, n. dj., 2., 9.; B. MIRKOVIĆ, n. dj., 16.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 85., 396., 402., 404.

³⁴ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 156., 163.; N. KOSTIĆ, n. dj., 2.

³⁵ G. DOŽIĆ, n. dj., 396., 416.-417.

³⁶ Tijekom Travanjskog rata ne samo što su nemotivirane jedinice popunjene Hrvatima napuštale položaje, već je mjestimično došlo i do sukoba jugoslavenskih vojnika hrvatske i srpske nacionalnosti. J. HOPTNER, n. dj., 288.

Njega je i vođa puča general Simović, više puta naveo kao duhovnu inspiraciju za izvršenje udara.³⁷ U svom govoru pred patrijarhom je izjavio: "Ja mogu danas da vam kažem iskreno, da je poklič kneza Lazara imao najviše uticaja na moju malenkost i na moje saradnike, jer mi je on bio prvi i glavni pravac u izvršenju 27. marta. On mi je bio duhovna hrana u mladim danima kad sam bio čak u školi, i on mi je uvek ostao putokaz u životu".³⁸ Pozivanje na kosovski mit značio je za njih spiranje ljage sa srpskog obraza.

Pučisti i oni koji su ih podržavali vjerovali su da je pristupanjem Trojnom paktu srpski narod osramoćen.³⁹ Međutim, za ovo stanovište nema racionalnog objašnjenja, pogotovo ako se imaju u vidu dosta povoljni uvjeti koje je jugoslavenska diplomacija uspjela izboriti u pregovorima s Reichom. Po riječima J. Hoptnera: "Objektivni promatrač složiti će se da su Jugoslaveni imali pravo pregovarati s Hitlerom 1941. jednako toliko koliko Britanci i Francuzi 1938. ili Rusi 1939. Dapače, oni su bili i u boljem moralnom položaju za takav čin, jer su pregovarali o svojoj budućnosti, a ne o probitku na račun tuđih područja. Pristali su na diplomatske neprilike da bi dobili vremena, upravo kao što su Britanci i Francuzi učinili prije njih".⁴⁰ Nasuprot ovakvom racionalnom stanovištu, pučisti su to smatrali izdajom srpske nacionalne časti i iznevjerivanjem starih saveznika Britanije i Francuske,⁴¹ koje nisu uradile ništa da pomognu Jugoslaviji, a i same su bile spremne da se nagode sa Hitlerom na račun malih zemalja istočne Europe (Čehoslovačka!). Pri tome u tom trenutku Jugoslavija praktično i nije imala saveznika jer je Francuska kapitulirala još u ljeto 1940., Sovjetski Savez i SAD još nisu stupili u rat a Britanija je u više navrata nedvosmisleno stavila do znanja da se od nje ne može očekivati neka znatnija materijalna, a pogotovo ne vojna pomoć.⁴² Najcrnje u cijeloj stvari je bilo što su i sami pučisti bili svjesni da je zemlja bila bez saveznika i da pomoći niotkud nije bilo.⁴³ Simbolična i beznađežna obrana časti, kako su je pučisti vidjeli, trebalo je da bude u stvari efektivna obrana nacionalne slobode i nezavisnosti.⁴⁴ Način na koji su pučisti i oni koji su ih podržali razmišljali, bio je potpuno iracionalan. Ako je srpska čast nečim bila ugrožena, onda je to bilo prihvaćanje da se iz ruku sila Osovine dobije Solun, ali ovau pojedinost ni puči-

³⁷ J. HOPTNER, n. dj., 285.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 403.; G. DOŽIĆ, n. dj., 389., 417.

³⁸ G. DOŽIĆ, n. dj., 417.

³⁹ G. DOŽIĆ, n. dj., 421., 437.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 163.; J. HOPTNER, n. dj., 255.

⁴⁰ J. HOPTNER, n. dj., 296.

⁴¹ ISTI, 255.; D. RISTIĆ, n. dj., 75.

⁴² Nikola MILOVANOVIĆ, *Vojni puč i 27. mart 1941*, Beograd 1981., 403.; B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 221.; J. HOPTNER, n. dj., 220.

⁴³ G. DOŽIĆ, n. dj., 281., 320.

⁴⁴ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 351., 365.; G. DOŽIĆ, n. dj., 284., 389., 404.-406, 430.-431.

stima, ni njihovim pristalicama nije ni pao na pamet. Što se svega ostalog tiče, Jugoslavija je u moralnom pogledu bila mnogo čistija od većine drugih zemalja koje su imale posla s Hitlerom: i od Britanije i Francuske koje su dopustile komadanje Čehoslovačke, a Poljskoj unatoč objavi rata praktično nisu pomogle, i od Poljske koja je u komadanju Čehoslovačke sudjelovala, i od Sovjetskog Saveza koji je s Njemačkom podijelio Poljsku, okupirao baltičke republike i uredno isporučivao Reichu sirovine, i od Mađarske koja je svoje revizionističke uspjehe uknjižila zahvaljujući njemačkoj podršci, i od Švedske koja je propuštala njemačke transporte preko svoje teritorije i do kraja rata opskrbljivala Reich sirovinama, i od Švicarske koja je u svojim bankama čuvala blago koje su nacisti naplaćkali po Evropi. O Austriji koja se Hitleru bacila u zagrljaj i dvoličnoj i agresivnoj Italiji da i ne govorimo. Unatoč solunske mrlje, Jugoslavija bi u ovakvoj Europi vukova unatoč svom paktu s Osovinom izgledala kao nedužna ovčica.

Vidjeli smo također da u tom trenutku ni jugoslavenska nezavisnost nije bila ugrožena: Hitler je želio mirnu jugoistočnu Europu kao opskrbljivača hranom i sirovinama.⁴⁵ Odredbe Trojnog pakta koje su jugoslavenski predstavnici potpisali ničim nisu ugrožavali njenu nezavisnost ili su to činile u tek neznatnoj mjeri. Drugim riječima tek je puč koji je razgnjevio Hitlera ugrozio nezavisnost zemlje. Na kraju proizlazi da su državnu nezavisnost svojim nepromišljenim aktom ugrozili pučisti željni spašavanja nacionalne časti koja nije ni bila ugrožena.

Vidjeli smo već da je puč imao više uzroka, ali kakvi su argumenti kojima se željelo (i nekad se još uvijek želi) opravdati ovakav potpuno iracionalan i u krajnjoj liniji fatalan postupak? Postoje dva osnovna opravdanja: racionalno i iracionalno. Sada ćemo preispitati koliko su ona opravdana.

Kao racionalno opravdanje puča navodi se njegova nužnost: udar je bio nužan jer se Hitler ne bi držao danih obećanja i garancija.⁴⁶ Ovo obrazloženje djeluje uvjerljivo jer je zaista zasnovano na iskustvu drugih s Hitlerovim obećanjima. Ovoga je bio svjestan i knez Pavle, ali imajući kao alternativu samo rat koji se nije mogao dobiti, opredijelio se da preko volje ima povjerenja u Hitlerovu riječ.⁴⁷ Svako nagađanje "što bi bilo kad bi bilo" je nehistoričko: ne znamo kako bi se stvari dalje razvijale da im puč nije nasilno promijenio tok. Činjenice, međutim, ostaju: u proljeće 1941. Njemačka nije imala namjeru napasti Jugoslaviju; uvjeti koje je vlada Cvetković-Maček izborila su bili dosta povoljni; jugoslavenska vlada se borila da odvrati mogući njemački napad i da dobije na vremenu. Ovo posljednje je bilo od ogromne važnosti. Drugi svjetski rat je poslije početnog *Sitzkrieg*-a bio izu-

⁴⁵ Više o tome vidjeti: J. WUESCHT, n. dj.; D. LUKAČ, Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope. Osim toga vidjeti i relevantne radove objavljene u: *Yugoslavia and the third Reich 1933-1945*.

⁴⁶ G. DOŽIĆ, n. dj., 283., 375.; N. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 87.; D. RISTIĆ, n. dj., 75.

⁴⁷ J. HOPTNER, n. dj., 235.

zetno dinamičan: već u proljeće 1942. položaj Njemačke je bio mnogo nepovoljniji nego prethodne godine, a godinu dana kasnije već je bilo jasno da će Reich rat izgubiti. U takvim uvjetima, za malu zemlju je svaki mjesec nezaraćenosti bio premija.

Uz ovo neodrživo racionalno obrazloženje, postoji i opravdanje puča kvazi-racionalnim argumentom da je on, kao i Drugi svjetski rat bio i dio vjekovnog germansko-slavenskog antagonizma.⁴⁸ I dok je neosporna činjenica da je ovaj antagonizam zaista postojao tijekom povijesti, nije moguće Drugi svjetski rat tumačiti kao sukob Germana i Slavena, budući da je i jednih i drugih bilo na obje strane. Iz teze o vjekovnom neprijatelju, Nijemcima, izvodi se i optužba da je vlada Cvetković-Maček izručila zemlju i narod tim istim neprijateljima.⁴⁹ Iako su glavne vođe pučista, Simović i Mirković negirali antipatiju prema Nijemcima⁵⁰ ona se nije dala sakriti.⁵¹ Ovu antipatiju su svakako dijelile mase demonstranata a ona je imala koliko racionalne toliko i iracionalne uzroke. U racionalne uzroke treba ubrojiti odbojnost prema nacističkoj ideologiji i agresivnoj njemačkoj vanjskoj politici koja je izazivala strah i nesigurnost. Što se iracionalnih uzroka tiče, oni su temeljeni na "vjekovnom neprijateljstvu" koje se u stvari svodilo na iskustva s vlastima u Habsburškoj Monarhiji i vojevanje protiv nje i Njemačke tokom Prvoga svjetskog rata. Pri tome je zbog vremenske blizine i krvavosti Prvoga svjetskog rata gubila na značaju činjenica da su Srbi s drugim narodima (Turcima, Bugarima, pa čak i Francuzima!) ratovali više puta a da je to bio jedini rat protiv Nijemaca u dotadašnjoj srpskoj povijesti. Nepoznavanje nacionalne povijesti i njezino mistificiranje su pristalicama ovog tumačenja omogućavali da se umjesto realnog sagledavanja trenutnih nacionalnih i državnih interesa kao ključni argument postave lažne, emocijama nabijene predstave o "vječitim neprijateljima".

Ovo nas dovodi do potpuno iracionalnog opravdavanja puča koje je zasnovano na pogrešnom uvjerenju da je pristupanje Trojnom paktu ukaljalo srpsku nacionalnu čast. Vidjeli smo da je uvjerenje da je vlada Cvetković-Maček uprljala srpski viteški obraz bilo jedno od moralnih pokretača puča. Kao način da se ljaga spere pučisti su vidjeli tzv. "kosovski zavet", proizašao iz mita o kosovskom boju. Najrječitiji branitelj puča ovim argumentima je bio patrijarh Gavriilo Dožić. Iako nije osobno sudjelovao u puču, on ga je sa svim episkopima od srca podržao, a dobar dio njegovih memoara je posvećen upravo apologiji državnog udara od 27. ožujka. Po njemu puč je "treći Vidovdan" (poslije onih 1389. i 1914.).⁵²

⁴⁸ B. MIRKOVIĆ, n. dj., 20.

⁴⁹ N. KOSTIĆ, n. dj., 2.

⁵⁰ D. RISTIĆ, n. dj., 114.; B. MIRKOVIĆ, n. dj., 20.

⁵¹ B. PETRANOVIĆ, N. ŽUTIĆ, n. dj., 86.

⁵² G. DOŽIĆ, n. dj., 406., 432.

Po njemu, Srbi su se u skladu s kosovskim mitom ponovo opredijelili za Carstvo nebesko.⁵³ Pri tome on ne razlikuje žrtvovanje u borbi za slobodu kad postoje šanse za uspjeh od besmislene pogibije kada nikakve šanse za uspjeh ne postoje. Polazeći od ničim argumentiranog shvaćanja da je cilj Hitlerove politike bio istrijebiti Srbe, on smatra da se Pakt ne može prihvatiti "pa makar svi mi izgubili živote".⁵⁴ Polazeći od potpuno pogrešnih i iracionalnih pretpostavki patrijarh hvali puč kao opredjeljenje za Carstvo nebesko, što u njegovoj maglovitoj retorici znači pogibiju u obrani časti u skladu sa kosovskim mitom, po kome su navodno Srbi uvijek živjeli.⁵⁵

Da bismo u potpunosti shvatili svu pogubnost i iracionalnost ovakvog shvaćanja, izložit ćemo prvo ukratko srž kosovskog mita a potom ćemo ukratko ispitati jesu li Srbi zaista tokom povijesti uvijek živjeli u skladu s njim.

Dušan Bandić s punim pravom kaže da je kosovski mit "apoteoza smrti".⁵⁶ Međutim, kao i svaki mit, kosovski ima uzroke i historijat svog postanka. Tako postoje i povijesni razlozi zašto je baš jedan morbidni mit postao osnova srpske nacionalne svijesti. Kosovska bitka ispunjava sve uvjete da se oko nje isplete legenda. Ona je nesumnjivo bila jedan od značajnih momenata srpske povijesti s jedne strane, dok se s druge strane o njoj malo što pouzdano zna.⁵⁷ Legenda koja se poslije bitke počela stvarati je isprva više voljela junaka Miloša Obilića koji je stradao u pokušaju da ratnu sreću okrene u srpsku korist, nego kasnije glavni lik kosovske legende, mučenik kneza Lazara, koji je pogubljen tek pošto je bitka već izgubljena. Sve do kraja 17. stoljeća Lazar je uživao svetački ugled samo u manastiru Ravanici.⁵⁸ Tek od tada, u promijenjenim povijesnim uvjetima Lazar postaje središnja figura kosovskog mita i oko njega se gradi kosovska ideologija da je bolje slavno poginuti nego sramno živjeti.⁵⁹ Budući da su autori legende bili crkveni ljudi ona je zaodjenuta u teološko ruho - Lazar i kosovski junaci biraju Carstvo nebesko umjesto vojne pobjede.⁶⁰ Ovo je naknadno tumačenje davno izgubljene bitke s ciljem da se potlačenom narodu podigne moral za oslobodilačku borbu.⁶¹ Kao takav kosovski mit je korišten i kao poticaj za otpočinjane Prvoga srpskog ustanka.⁶² Tako je jedan iracionalni mit našao primjenu kao

⁵³ ISTI, 370., 389., 392., 396., 399., 404., 433.

⁵⁴ ISTI, 283., 339.

⁵⁵ ISTI, 283.-284., 370., 400., 404.-406, 430.

⁵⁶ Dušan BANDIĆ, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, Beograd 1990., 32. Što se njegovog iracionalnog objašnjenja ovog iracionalnog fenomena tiče, s njim se ne bi mogli složiti.

⁵⁷ Rade MIHALJČIĆ, *The Battle of Kosovo in History and Popular Tradition*, Belgrade 1989., 42.-51.

⁵⁸ ISTI, 60.

⁵⁹ ISTI, 70.

⁶⁰ ISTI, 74.

⁶¹ ISTI, 195.

⁶² ISTI, 231.

duhovni stimulans u borbi za slobodu. Ono što je, međutim, bitno istaknuti, u uvjetima slabljenja Osmanskog Carstva početkom 19. stoljeća ta borba je imala izgleda na uspjeh. U trenutku kad su ti izgledi nestali, borba je privremeno obustavljena, da bi bila nastavljena nekoliko godina kasnije kad su se ponovo stekli povoljni uvjeti. S druge strane, patrijarh Gavrilo koristi mit u njegovom najekstremnijem i najiracionalnijem obliku: on poziva u bezizglednu borbu i po cijenu totalne narodne pogibije: "Bolje je i slavno poginuti, nego sramno u ropstvu živeti". Ili: "Ako je živeti, da živimo u svetinji i slobodi, ako li je mreti, da umremo za svetinju i slobodu, kao i mnogo miliona pravoslavnih predaka naših."⁶³

Uz neospornu potrebu da se u određenim povijesnim trenucima za slobodu podnesu žrtve, u ovakvom epsko-patrijarhalnom načinu mišljenja je sporno to što on poziva na pogibiju pošto-poto i to u borbi koju u tom trenutku (ožujak 1941.) nitko i ne nameće, a u kojoj ne bi postojale šanse za uspjeh. Time ovakvo izazivanje sudbine dobiva čisto metafizički karakter i ne može se objasniti silom racionalnih argumenata. Ovakvu iracionalnu ideologiju su pučisti uz pomoć patrijarha i vladika nametali narodu koji je bar jednim svojim dijelom zbog nepoznavanja stvarne situacije, nepoznavanja povijesti i mitološke povijesne svijesti, nezadovoljstva vladom Cvetković-Maček i emocija raspaljenih propagandom bio spreman da je prihvati.

Unatoč zvučnim frazama o borbi i žrtvovanju za slobodu po svaku cijenu, ni srpski, niti bilo koji drugi narod nikad nije živio u skladu s tom ideologijom. Srpski vladari i upravljači su se nudili stranim vladarima za vazale ili to postajali u cilju ostvarivanja kakve-takve nacionalne slobode: Stefan Nemanja Friedrichu Barbarossi⁶⁴, Stefan Lazarević i Đurađ Branković ugarskim kraljevima,⁶⁵ Karađorđe austrijskom caru Franji.⁶⁶ Što se narodnih masa tiče, one su se tokom teške povijesti također prilagođavale okolnostima i stupale često u službu moćnijih osvajača, pa su čak (nekad milom, nekad silom) i vjeru mijenjale.⁶⁷ Jednostavno, sila životne nužnosti je najčešće bila jača od Gavrilovog željeznog načela "sloboda ili smrt". Razlozi zbog kojih su se pučisti i oni koji su ih podržali odlučili za smrt i kad sloboda nije bila vitalno ugrožena, autor je pokušao objasniti u ovom tekstu. Žalosna je činjenica da je znatan dio srpske elite izrazio povijesnu nezrelost i nepro-

⁶³ G. DOŽIĆ, n. dj., 283., 339., 399.-400.

⁶⁴ Zoran KONSTANTINOVIĆ, *Deutsch-serbische Begegnungen. Überlegungen zur Geschichte der gegenseitigen Beziehungen zweier Völker*, Berlin 1997., 23.

⁶⁵ *Vojvodina I*, Novi Sad 1939., 137.-144.; Emil PICOT, *Les Serbes de Hongrie, leur histoire, leur privileges, leur eglise, leur etat politique et social*, Paris 1873., 32.-33.; Dušan J. POPOVIĆ, *Srbi u Vojvodini*, I, Novi Sad 1990., 72.-76.; Yovan RADONITCH, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris, Barcelone, Dublin 1919., 31.-45.

⁶⁶ Z. KONSTANTINOVIĆ, n. dj., 80.; Miroslav L. ĐORĐEVIĆ, *Srbija u ustanku 1804-1813*, Beograd 1979., 88.; Johann Heinrich SCHWICKER, *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, Wien, Teschen 1883., 185.

⁶⁷ *Istorija naroda Jugoslavije*, II, Beograd 1960., passim.

mišljenost utoliko što je dopustio da njim ovladaju emocije i utoliko što je povjerovao u vlastitu nacionalnu mitologiju.

Karakterističan izraz iracionalne nacionalne mitologije pučista i njihovih pristaša je bio i svojevrstan srpski nacionalni mesijanizam. Oni su bili uvjereni u svjetski značaj svog poduhvata. Tako je general Simović vjerovao da bi rat između Njemačke i Jugoslavije (za koji se uzalud nadao da bi se mogao izbjeći), značio početak kraja Njemačke.⁶⁸ Blagoglagoljivi patrijarh Gavrilo je vidio mesijansku ulogu Srba kroz sva "tri Vidovdana". Karakteristično je za njega precjenjivanje značaja uloge koju su Srbi igrali tijekom prethodnih 550 godina. Tako su po njemu 1389. Srbi bili prvi na udaru i sami su branili Europu od nadirućih Turaka.⁶⁹ Zaboravio je pri tom sve one grčke, bugarske i makedonske zemlje i njihove gospodare (nekad Srbe) koji su se morali pokoriti Turcima prije Kosovske bitke. On Srbima pripisuje i zaslugu za rušenje Austro-Ugarske, "tamnice naroda": "Čini samo na čast nama Srbima, da je Evropa izmenila svoj ropski oblik i da su iz svega toga nikle nacionalne države".⁷⁰ Puč 27. ožujka 1941 kao "treći Vidovdan", po njemu, bio je ne samo srpska pobjeda, već i pobjeda slobodnog svijeta. U njemu svojstvenom pompoznom stilu on kaže: "Izabrali smo put Golgote i napojili svet našom hrabrošću, čime smo se uzvisili u prve redove najvećih nacija, koje se bore za svoj opstanak i svoju čast, ugroženu nasiljem... Mi smo podižući našu zastavu, da bismo zaštitili sebe, u isto vreme našim stavom pritekli u pomoć lancu otpora celog sveta koji se bori protiv sila Osovine, i tako smo podigli veru u krajnju pobjedu dobra nad zlom". Srbi su Hitleru rekli "ne" i tako mu udarili šamar u trenutku kada je bio najjači. "Naša pobjeda za Hitlera znači prvi njegov poraz u suprotstavljanju njegovoj hegemoniji". Patrijarh je pri tom zaboravio Britance koji su se u to vrijeme već 19 mjeseci (na bojnopolju a ne samo na riječima) uspješno opirali Hitlerovom Reichu, a Srbi su dobili svega nekoliko dana divljenja Europe⁷¹ i nekoliko škrtih riječi pohvale u Churchillovim memoarima.⁷² Treba li to uopće reći: gotovo beznačajno prema ogromnim stradanjima i potpuno promijenjenom tijeku srpske povijesti koji su puč i popratne demonstracije izazvali.

Zanimljivo je da su svojevrstnu komunističku verziju mesijanske ideje o svjetsko-povijesnom značaju državnog udara od 27. ožujka 1941. posle Drugoga svjetskog rata nastavili propagirati neki komunistički jugoslavenski povjesničari i (razumljivo) političari. Po njihovom tvrđenju, neplanirani

⁶⁸ N. MILOVANOVIĆ, n. dj., 368.

⁶⁹ G. DOŽIĆ, n. dj., 405.

⁷⁰ ISTI, 406.

⁷¹ E. BARKER, n. dj., 28.

⁷² Churchill je srpske demonstrante nazvao "hrabrim bespomoćnim masama", a sva njegova hvala je izrečena rečenicom: "Jedan narod paraliziran u akciji, kojim se do tada loše vodilo i koji je loše vođen, progonjen osjećanjem da je uhvaćen u klopku, zavlatio je svoj bezobzirni, herojski prkos na tiranina i osvajača u času njegove najveće moći". Winston S. CHURCHILL, *The Second World War*, London 1989., 411.

njemački napad na Jugoslaviju, koji je bio posljedica puča, odložio je napad na Sovjetski Savez baš onoliko koliko je bilo potrebno da Nijemci ne stignu osvojiti Moskvu prije zime, kao što su se nadali. Na taj način je po njima Zemlja Sovjeta spašena zahvaljujući državnom udaru od 27. ožujka 1941. Ovakve tvrdnje iako lišene veze sa stvarnošću⁷³ još uvijek kod dijela neobaviještenih Srba izazivaju neopravdani nacionalni ponos, a nastale su kao nastavak njegovanja mitskog umjesto racionalnog povijesnog mišljenja, iako s promijenjenim ideološkim predznakom.⁷⁴

Zaključak

27. ožujak 1941. odnosno državni udar koji je na taj dan izveden i demonstracije koje su ga pratile do danas izazivaju oprečna mišljenja u srpskoj javnosti. Puč koji je izveo dio časnika označio je početak najvećih iskušenja u i inače burnoj povijesti srpskog naroda. Osim toga, on je doveo do rata u kome su i svi drugi narodi Jugoslavije teško stradali. On je ostavio višedestljetne posljedice koje još uvijek osjećamo. Razlozi koji su doveli do državnog udara su bili višestruki a pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu je bio samo kap koja je prelila čašu. Nezadovoljstvo autoritarnim režimom kneza Pavla i *Sporazumom* koji je on postigao s Hrvatskom seljačkom strankom mimo relevantnih srpskih faktora, iznuđena ali nepopularna vanjska politika približavanja silama Osovine, nedostatak informacija i nepovjerenje u vladu, nacionalna egzaltacija, iracionalni način mišljenja kako dijela naroda, tako i dijela elite, uz propagandu i poticaje sa strane uticali su na nezadovoljne časnike da protivno zakonu uzmu kormilo države u svoje nespregnute ruke. Njihov neosporni patriotizam i antifašizam (iako ponekad pomiješani s osobnom ambicijom), ne mogu s njih skinuti povijesnu odgovornost za nepromišljeni čin koji je ne samo srpski narod već sve narode Jugoslavije bacio u ponor građanskog rata i revolucije, otvorivši tako jednu "prošlost koja neće da prođe". Sa svim svojim mnogobrojnim uzrocima puč je pokazao svu opasnost koja prijete zemlji sa nedemokratskim režimom, čak i kad ovaj u danom trenutku donese ispravnu povijesnu odluku. Tada se u ključnim trenucima populizam javlja kao, naravno neodgovarajuća, zamjena za demokraciju. Puč je također pokazao svu opasnost koja vreba u naizgled primamljivim vojno-pučističkim prećamicama za popravljavanje društvenih zala, koje ne samo što ne mogu zamijeniti pravi demokratski proces već mogu dovesti do neslućenih komplikacija i čak tragedije. Konačno, udar je pokazao i sav destruktivni potencijal iracionalnog mišljenja, posebno ako je ono svojstveno eliti, ili bar jednom njenom dijelu. Zbog toga dobar dio krivnje za sve posljedice državnog udara snose oni članovi vojnog, civilnog i crkve-

⁷³ Giuseppe BOFFA, *Povijest Sovjetskog Saveza*, II, Opatija 1985., 40.-42.

⁷⁴ Usporediti tri članka o puču koje je objavila beogradska *Politika* na njegovu godišnjicu 27. ožujka 2006., a koji su mogli biti napisani i 50 ili 60 godina ranije.

nog establišmenta koji su umjesto da obuzdavaju opasne emocionalne uzlete masa istima još išli na ruku svojim riječima i djelima: svojim nepromišljenim činom oni su doveli do najkrvavijeg rata na jugoslavenskoj teritoriji. Ovo dakako ne oslobađa odgovornosti sile Osovine koje su po puču napale Jugoslaviju, ali sa opasnošću koja je od njih prijela su svi relevantni faktori u zemlji morali računati kao sa objektivnom i neizmjenjivom datošću. Problem je bio u tome što su neodgovorni faktori koji o toj datosti nisu htjeli voditi računa nadjačali one koji su u danim okolnostima željeli zemlji osigurati miran opstanak. Kao konačna pouka ostaje činjenica koju su svi pravi političari oduvijek znali, a to je da je politika (ne uvijek mnogo moralna) vještina mogućeg i da se ona vodi glavom a ne srcem. Žalosna je činjenica da dobar dio Srba ni desetljećima poslije tragedije Drugog svjetskog rata nije naučio promatrati racionalno vlastitu povijest. Djelomičnu krivicu za to snose komunistički vlastodršci koji su smišljeno njegovali kult ožujskog puča. Nesposobnost dobrog dijela Srba da racionalno promatraju svoju povijest dovodi ih često u situaciju da neobjektivno gledaju i na svoju suvremenost, i naravno zato donose odluke koje su ne samo ishitrene, već često i tragične – i to ne samo za njih same. To što ni dijelovi susjednih naroda nisu sasvim imuni na mitsko promatranje svoje prošlosti, ne pojednostavljuje stvari, već dodatno komplicira odnose u regiji.⁷⁵

---

⁷⁵ Ratovi u Hrvatskoj 1991.-1995. i na Kosovu 1998.-1999. su najbolji primjeri za ovo.

SUMMARY

THE MARCH 27, 1941 BELGRADE COUP - CAUSES,
PARTICIPANTS, IDEOLOGY, CONSEQUENCES

The article discusses causes, participants and consequences of the coup carried out by Yugoslav army officers on March 27, 1941, shortly after Yugoslavia had joined the Tripartite Pact. The coup was a decisive event in Serb and Yugoslav history. Shortly after the coup Axis powers invaded Kingdom of Yugoslavia and it soon ceased to exist as a country. The author concludes that the coup had tragic consequences. Those who initiated it showed political immaturity. They did not act as pragmatic politicians. Instead their actions were under influence of heroic Serb national mythology. Realistic policies and readiness to make compromises could have kept Yugoslavia out of World War II and tragic consequences it had on all Yugoslav nations.

Key words: Belgrade Coup, Yugoslavia, National Mythology